

ÇEHRELERİ TANIMA VE HATIRLAMADA SİTÜASYON'UN TESİRİ

Sabri ÖZBAYDAR

Teerübî Psikoloji Enstitüsü
İstanbul Üniversitesi

GİRİŞ

Tabiatıta, her varlık bir "iz" taşıma temayülündedir.

Marûz kalman bir etki az veya çok sürekli olan bir "değişiklik" husule getirir. Bu, inorganik âlemde böyle olduğu gibi en basit canlılarda da böyledir. Organik ritmin sebebi olan dış ritim ortadan kaldırıldığı zaman canlı varlıkta bir süre daha devam eden bir "alışkanlık" doğar. Aşağı canlılardaki tropizmler bile bunları doğuran sebeplerden sonra da devam edebilirler.

"Hayatı, tamamiyle içgüdülerinin determinizmiyle idare edilen bir varlık -mevcut olsaydı- dış veya organik kaynaklı 'şu andaki uyarımlara' bağlı bulunurdu. Bu varlık 'şimdiki zamanda' yaşıyacaktı. Aynı durumla bir çok kereler karşılaşmış olsaydı, aynı şekilde hareket edecekti. Bunun tersine hafızaya sahip olan, yani 'kendi mâzisi' herhangi bir şekilde 'kendisinde yaşıyan' bir varlıkta, içgüdülerden gelen uymıya, yeni bir uyma katılır. Bu uyma soya çekimle elde edilmiş olmayıp kazanılmış, türe ait değil ferdî, sert değil plâstiktir. Önceki tecrübelerin bıraktığı izler, benzer durumlardaki davranış değişikliğinin dayanma noktasıdır", (Guillaume, 1947, s. 147).

Hafıza konusunda pek çok teori vardır. Filozoflar, tabii, hatırlamanın "reel" olan ile nasıl bir ilişkisi olduğunu ararlar. Bilgi teorilerini kurarken, diğer psikolojik proseslerle birlikte hafızayı da müşahede etmişler ve onun "ruh" ile olan münasebetleri hakkında ekseriya sistem endişesiyle yorumlarda bulunmuşlardır (Bergson, 1911). Biyolojistler, umumiyetle hafızayı bir "tekrar fonksiyonu" kabul ederler ve do-

layısıyla muayyen izlerin nasıl meydana geldiği ve nasıl yeniden uyan-
dırıldığı üzerinde dururlar. Gestalt'ci görüşe göre (Köhler-1930; Koffka
1935; Ellis-1938) hafıza, davranışın devamlılığının zeminidir; yani bir
"entité" değil fonksiyonların bir neticesidir. Psikopatologlar hatırlama
veya unutmada hususunda normal üstü veya normal altı olan vak'alar ve
bunlardaki duygusal faktörün rolünü aramışlardır. Sosyologlar ise
(Halbwachs, 1925), insan hafızasının, temelinde otomatizm bulunmakla
beraber, ancak sosyal bir üst yapı ile hayvanınkinden ayırdedilebile-
ceğini ve mâzisinin mâzi olarak bilimesinin hafızadaki bütün nirengi
noktalarının toplumdan geldiğini ileri sürmüşlerdir.

Tecrübi olan araştırmalarda, bu genel sahanın belirli özel prob-
lemleri üzerinde durulmuştur. (Meselâ, öğrenme ve unutmanın normal
seyri, bir seri içindeki yer, stimülasyonun şiddeti vs. gibi özel şartla-
rın tesiri, tipik çağrışım çeşitlerinin sınıflanması gibi).

Hafızanın en mühim fonksiyonlarından biri, şüphesiz hatırlama pro-
sesidir. İdrakimize giren bir şeyin, belirli bir zaman faslasından sonra
tekrar karşılaşınca yeniden bilinmesi, mâzi içindeki yerine yerleştirilme-
sidir. Bizim burada üzerinde durmaya çalıştığımız problem, evvelce
gördüğümüz insanların tanınması (recognizing) ve hatırlanmasında (re-
membering), çehre ile, çehrenin ilk idrak edildiği zaman içinde bulun-
duğu çevrenin ve durumun (situation) müasebeti üzerinedir. Situati-
on'un insan çehrelerini tanıma ve hatırlamadaki rolü nedir? ¹

Günlük hayatta çok defa başımıza gelen, bir yerde bir kimseyi görüp
tanımak fakat bir türlü tam olarak hatırlayamamak vakıası problemi-
mizin içine girmektedir. Bazı hallerde, meselâ, yolda rasladığımız kim-
selerden birini, diğer yabancılardan ayırdettiğimiz, kendisini "gözümü-
zün ısırdığını" söylediğimiz halde, bu kimsenin kim olduğunu, nereden
tanıdığımızı bir türlü çıkartamadığımız vakıalar vardır. Bu araştırma-
da çehreleri tanıma ve hatırlamada situasyon faktörünün rolü tecrübi
olarak incelemeğe çalışılmıştır.

TECRÜBELER

Problemimiz üzerindeki tecrübi çalışmalarımızı iki kısma ayırdık.
Hazırlık tecrübeleri diyebileceğimiz birinci kısım, daha sonraki esas
tecrübelerimizin hududunu ve tekniğini tesbit için yapıldı.

Hazırlık tecrübelerinde 150, esas tecrübelerde 40 olmak üzere 190

¹ "Situation" kelimesini, çevreyi de içine alan mânada (environmental situation)
kullanıyoruz.

denek kullandık (Malzeme, denekler ve teknikten esas tecrübeler bölümünde daha taferruatlı olarak bahsedeceğiz).

A — Hazırlık tecrübeleri

Malzeme için, 10 kişinin (Berber, bakkal, kahveci, garson, boyacı, şoför, ahçı v.s.) iş yerinde çalışma halinde resmini çektik. Kartpostal büyüklüğündeki bu resimlerin her birinde çalışma sitüasyonunda görünen bir kimse ve arka plânda da muayyen bir çevre ile kendini daha az gösteren, figüran kabilinden, bir, iki veya üç kişi bulunuyordu.

Ayrıca aynı kimselerin portre olarak da birer resmini çektik.

Bunlardan başka, yukarıdakilere benzer mesleklerden, benzer sitüasyonlarda 30 kişinin çalışma halinde; ve gelişigüzel seçilmiş 30 kişinin de portre olarak resmini çektik.

Aradığımız şey, deneklerin, sitüasyon içinde öğrendikleri bu kimseleri sitüasyon dışında -portre olarak- gördükleri zaman tanıyıp tanınamaları veya ne dereceye kadar tanıdıklarıydı.

Bunun için de deneklere evvelâ, çalışma pozisyonundaki 10 resim teker teker gösterildi. Sonra, gördükleri bu resimler önceden görmedikleri çalışma pozisyonundaki diğer resimlerle karıştırılarak, gene teker teker bunları görüp görmediği soruldu ve tesbit edildi.

Bunu takiben, sitüasyonda (çalışma pozisyonunda) öğrendikleri kimselerin -göğüs hizasından çekilmiş- portrelerini, evvelce hiçbir şekilde görmedikleri, gördüm dediklerini de nerede, hangi sitüasyonda gördükleri soruldu. Cevaplar, hatalar ve ilâve hatalarla birlikte (görmediği halde gördüm dedikleri) tesbit edildi.

Burada cevaplandırılmamız gereken sorular ve teknik meseleler şunlardır:

a) Resimleri deneklere gösterme süresi (exposition süresi) ne kadar olmalıdır? Bu zamanın uzunluk veya kısalığının netice üzerindeki etkisi nedir?

b) Resimleri deneklere gösterdikten sonra, ne kadarlık bir süre sonunda yabancı resimlerle karıştırıp tekrar göstermeli? Yâni araya giren "zaman fasılası" ne olmalıdır ve bunun netice üzerindeki tesiri nedir?

c) Resimleri deneklere gösterdikten sonra, ikinci göstermedeki karıştırılan yabancı resim miktarı ne olmalıdır ve araya giren yabancı resimlerin azlık veya çokluğunun netice üzerindeki tesiri nedir?

d) Tecrübeyi yukardakinin aksine yâni ters bir sırayla yaptığımız zaman -önce portreleri gösterip sonra bu portrelerdeki kimseleri bir sitüasyonda çalışırken karşılına çıkarınca- durum ne olacaktır ?

Bu soruları karşılamak üzere 150 denekle, beher gurupta 10 denek olmak üzere, 15 seri tecrübe yaptık.

Bu tecrübeler (a) paragrafında zikredilen mesele için 5; (b) paragrafı için 3; (c) paragrafı için 3; (d) paragrafı için 4 seri olarak ele alındı;

a) Değişik exposition müddetleriyle yapılan tecrübeler:

1 inci seri tecrübeler:

Exposition müddeti 1 saniye olarak alındı. 10 resim sitüasyon içinde gösterildikten ve 3 dakikalık bir fasıladan sonra, önceden görmediği diğer çalışma resimlerinden 20 tanesiyle karıştırıldı, görüp görmedikleri soruldu:

Tanıma ortalaması 9.6; Standart deviation 0.8.

Tekrar 3 dakika sonra bu resimlerin portreleri, yabancı 20 portreyle karıştırılıp görüp görmedikleri, gördülerse nerede olduğu soruldu:

Tanıma ortalaması 1.9; Standart deviation 1.41

2 nci seri tecrübeler:

Diğer safhaları aynı tutulan bu seride yalnız exposition müddeti değiştirilerek 1 saniyeden 5 saniyeye çıkarıldı :

Tanıma ortalaması: Sitüasyon içinde 9.9; Standart deviation 0.42

„ „ : Portre olarak 3.5; „ „ 0.76

3 üncü seri tecrübeler:

Yukarkilerin devamı olarak tecrübenin diğer safhaları sabit tutularak gene sadece exposition müddeti değiştirilip bu defa 5 saniyeden 15 saniyeye çıkarıldı:

Tanıma ortalaması: Sitüasyon içinde 9.9; Standard deviation 0.3

„ „ : Portre olarak 3.1; „ „ 0.32

4 üncü seri tecrübeler:

Exposition müddeti 15 saniyeden 1 dakikaya çıkarıldı:

Tanıma ortalaması: Sitüasyon içinde 10; Standard deviation 0

„ „ : Portre olarak 6.5; „ „ 1.22

5 inci seri tecrübeler:

Burada 2 inci tecrübeyi yani exposition müddeti 5 saniye olarak yapılanı, başka bir denek grubuyla tekrarlıyarak, husule gelebilecek muhtemel değişmeyi görmek istedik. Sonuç ortalamalarda tamamen aynı standart deviation'larda biraz farklı çıktı:

Tanımaya ortalaması: Sitüasyon içinde 9.9; Standart deviation 0.9
 " " : Portre olarak 3.5; " " 1.6

Bu ilk beş seri tecrübenin sonuçlarını şu tabloda gösterebiliriz:

Exposition müddetleri	1"		5"		15"		1'		Tekrar 5"	
	Tanımaya ortalaması M	Standard deviation σ	M	σ	M	σ	M	σ	M	σ
Çalışma alttlasyonunda	9.6	0.8	9.9	0.9	9.9	0.3	10	0	9.9	0.9
Portre olarak	1.9	1.4	3.5	0.7	3.1	0.3	6.5	1.2	3.5	1.6

b) Zaman fasılalarını değiştirerek yapılan tecrübeler:

Bu seri tecrübeler, bundan öncekilerde takib edilen teknikle yapıldı. Ancak bu defa exposition müddeti sınırlandırılmayıp denegin arzusu-na bırakıldı. Ve çalışma pozisyonunda gösterilen resimler üzerindeki öğrenmenin yüzde yüz olması temin edildi. İcabında -portre olarak sorulmadan önce- exposition tekrar edildi.

Exposition'la portre olarak sorulma arasına giren zaman fasılası değiştirilerek 3 seri tecrübe yapıldı:

6 ncı seri tecrübeler:

Burada zaman fasılası sadece 1 dakika olarak alındı. Portreler yabancı portrelerle karşılaştırıldıktan sonraki,

Tanımaya ortalaması: 4.1; Standard deviation 1.7

7 nci tecrübeler:

Zaman fasılası 1 dakikadan 6 saate çıkarılınca,

Tanımaya ortalaması: 4.2; Standard deviation 2.1

8 inci seri tecrübeler:

Bu seride zaman fasılası 6 saatten 24 saate çıkarıldı;

Tanıma ortalaması 4.5; Standard deviation 4.2

Bu üç seri tecrübenin sonuçları şu tabloda görülmüyor:

		1 dakika sonra		6 saat sonra		24 saat sonra	
		Tanıma ortalaması M	Standard deviation σ	M	σ	M	σ
Portre		4.1	1.7	4.2	2.1	4.5	4.2

c) Karıştırılan resim miktarını değiştirerek yapılan tecrübeler:

Araya giren yeni intibaların azlık veya çokluğunun tanıma ortalaması üzerindeki tesirini tesbit için yapılan bu üç serilik tecrübelerde, bundan önceki üçlük seride tatbik edilen teknik kullanıldı. Fakat bu defa zaman fasılası ilk beş seride olduğu gibi 3 dakika olarak sabit tutulup, sadece, karıştırmak için kullanılan resimlerin sayısı 10 dan 30 a kadar değiştirildi.

9 uncu seri tecrübeler:

Sitüasyon içindeki resimleri tamamen öğrenen deneklere bu resimlerin portreleri gösterilirken karıştırılan yabancı portrelerin sayısı bu tecrübeye 10 olarak alındı. Neticede:

Tanıma ortalaması 5.6; Standard deviation 3.1

10 uncu seri tecrübeler:

Bu seride yabancı portrelerin sayısı 10 dan 20 ye çıkarıldı:

Tanıma ortalaması 3.8; Standard deviation 0.9

11 inci seri tecrübeler:

Bu seride yabancı portrelerin sayısı 20 den 30 a çıkarıldı:

Tanıma ortalaması 3; Standart deviation 1.6

Bu üç serilik tecrübelerin sonuçları da aşağıdaki tabloda görülmüyor:

		10		20		30	
		Tanıma ortalaması M	Standard deviation σ	M	σ	M	σ
Portre	Karıştırılan miktar	5.6	3.1	3.8	0.9	3	1.6

d) Portreden başlayarak yapılan tecrübeler :

Burada yukarıkilerin tersine olan bir sırayla 4 seri tecrübe yaptık. Yâni evvelâ 10 portreyi gösterdikten sonra bunları 20 yabancı portreyle karıştı-
tırıp, tanıyıp tanımadıklarını deneklere sorduk. 3 dakikalık bir fasıladan
sonra da portre olarak öğrendikleri kimselerin çalışma pozisyonunda gö-
rülen, situation içindeki resimlerini, yabancı situation resimlerinden 20 ta-
nesiyle karıştı-
tırıp, tanıyıp tanımadıklarını, teker teker göstererek sorduk.

Bu resimlerde de exposition zamaalarını değişik aldık.

12 nci seri tecrübeler :

Yukardaki teknikle ve exposition müddeti 1 saniye olarak yapılan
tecrübelerde,

Tanıma ortalaması: portre olarak 9.2; Standard deviation 1.4

„ „ : Sitüasyon içinde 7; „ „ 1.9

13 üncü seri tecrübeler :

Tecrübenin diğer safhaları yukarıda olduğu şekilde sabit tutularak
yalnız exposition müddeti 1 saniyeden 5 saniyeye çıkarıldı. Neticede,

Tanıma ortalaması: Portre olarak 9.6; Standart deviation 0.4

„ „ : Sitüasyon içinde 7.2 „ „ 0.76

14 üncü seri tecrübeler:

Burada exposition müddeti 5 saniyeden 15 saniyeye çıkarıldı:

Tanıma ortalaması : Portre olarak 9.7; Standart deviation 0.21

„ „ : Sitüasyon içinde 7.1 „ „ 1.5

15 inci seri tecrübeler :

Bu son seride de tecrübe aynen yukarıdakiler gibi yapıp sadece
exposition müddeti 15 saniyeden 1 dakikaya çıkarıldı. Neticede,

Tanıma ortalaması: Portre olarak 10; Standart deviation 0

„ „ : Sitüasyon içinde 8.1; „ „ 1.6

Bu son dört seri tecrübenin sonuçları da şu tabloda gösterilmiştir:

Exposition	1"		5"		15"		1'	
	M	σ	M	σ	M	σ	M	σ
Portre'den	9.2	1.4	9.6	0.4	9.7	0.2	10	0
Çalışma'ya	7	1.9	7.2	0.7	7.1	1.5	8.1	1.6

Hazırlık tecrübelerinden çıkan sonuçlar:

Bu tecrübeler bize, gerek problemin kendisi, gerekse bundan sonra hazırlanmış olan tecrübe serilerinin tekniği ve hududu hakkında şu bilgileri vermiştir:

1- Exposition müddeti çoğaldıkça tanıma ortalaması da artmaktadır. Standard deviation gittikçe küçülmekte, yani ferdi neticeler orta'nın etrafında toplanmakta, farklar azalmaktadır. Bu müddet fazla uzayınca (1 dakika olunca) standard deviation tekrar büyümektedir. Ancak exposition 5 ilâ 15 saniye arasında olduğu zaman neticeler daha istikrarlı olduğundan, ayrıca pratik bakımdan da -denekleri fazla sıkılmamak hususunda- daha elverişli görüldüğünden, bundan sonraki tecrübeler için exposition müddetini 10 saniye olarak tesbit etmeyi uygun bulduk.

2- Karışan miktarın azlık veya çokluğu sonuca tesir etmektedir. Karışan miktar çoğaldıkça tanıma ortalamaları muntazaman azalmaktadır.

Sonraki tecrübeler için bu miktarı 15 olarak kabul ettik.

3- Araya giren zaman fasılalarının uzunluk veya kısalığı ortalamaları üzerine çok az etkide bulunmaktadır. Zaman fasılası uzadıkça deviation artmakta yani ferdi farklılaşmalar kendini göstermektedir.

Müteakip tecrübeler için bu fasılayı 3 dakika olarak kabul ettik.

4- Tecrübe tersinden yapıldığı zaman neticeler birdenbire değişmektedir. Portre olarak öğrendikten sonra sitüasyondaki tanıma ortalaması, sitüasyonda öğrendikten sonra portre olarak tanıma ortalamasından çok daha yüksektir.

Burada exposition müddetinin tesiri ve standard deviation çok daha azalmış, farklı exposition'lardaki ortalamalar olduğu gibi, ferdi neticeler de birbirine yaklaşmıştır.

Müteakip tecrübeleri bu seteple, ikinci bir seri malzeme ile her deneğe, her iki şekilde tatbik etmek üzere hazırladık.

B- Esas tecrübeler

Bu tecrübeler çehreleri tanımada situation'un tesirini tesbit etmek üzere hazırlandı. Çehre ile situation arasındaki bu münasebeti araştırmak üzere tecrübeler muhtelif yönlerde geliştirildi.

Denekler:

Bu tecrübeler için 20 si kadın 20 si erkek olmak üzere 40 denek kullanıldı. Bu denekler 18-34 yaş arasında olup en az lise mezunuydular.

Malzeme

Hazırlık tecrübelerinde kullanılan malzemeye ilâve olarak aynı tipte ikinci bir seri malzeme daha hazırlandı. Her deneye tecrübeyi, sitüasyondan portreye ve portreden sitüasyona doğru iki defa tatbik ederken, yeni faktörlerin muhtemel tesirlerini önlemek için A ve B serisindeki resimler gerek çehreler gerekse fon bakımından birbirlerine benzeyenler her iki gruba serpiştirilerek- denkleştirildi. Ayrıca karıştırma malzemesi olarak kullanılan resimlerin de esas malzemedekilere az çok benzemesi hususuna dikkat edildi.

A serisindeki resimler :

Sitüasyon içindikiler

- Resim No. 1 : Berber-İçerden çekilmiş bir berber dükkânı. Berber bir müşterinin saçını kesmektedir. Yüzü objektife dönük. Sol yanda yarım olarak çırağının profili var. Kapının üstündeki camda dükkâna ait yazılar tersinden görülmektedir.
- Resim No. 2 : Matbaa makinesi operatörü-Yüzü objektife dönük, gözlüklü, üzerinde iş elbisesi var. Önünde makinenin klâviyesi. Arka plânda, biri bir işle meşgul olan, diğeri klâviyeye bakan profilden iki yardımcısı görünüyor.
- Resim No. 3 : Ahçı-Ocağın önünde bir kaptan diğere yemek boşaltmakta. Beyaz önlüklü, yüzü objektife dönük, başında ahçı küâhı var. Arka plânda profilden yamak görünüyor.
- Resim No. 4 : Kahveci-Kolları sıvalı, gömlekli, yüzü objektife dönük, kahve boşaltmakta. Arka plânda semaver ve rafta dizili fincanlar görülmektedir.
- Resim No. 5 : Şoför-Direksiyon başında. Resim otomobilin içinden çekilmiş, yüzü objektife dönük. Arka plânda enseden görülen bir baş.

- Resim No. 6 : Ayakkabı boyacısı- Bir dükkân önünde oturmuş, ayakkabı boyamakta. Ayakkabısı boyanan ayakta. Arka plânda iş elbisesiyle dükkânın kapısına dayanan ve cepheden görünen ikinci bir kimse.
- Resim No. 7 : Garson-Servis yapmaktadır. Beyaz gömlekli, yüzü objektife dönük. Masada oturanlardan iki kişi profilden görülmektedir.
- Resim No. 8 : Bakırcı-Dükkânın önünde; gömlek üzerine yelek giymiş, etrafında birçok kazan, bir şapka ve arka plânda yüzleri objektife dönük 2 yardımcısı.
- Resim No. 9 : Tütüncü-Yüzü objektife dönük, ağzında küçük bir pipo var. Yalnız kolu görünen birisine sigara vermekte.
- Resim No. 10 : Bakkal çırağı-Üzerinde iş gömleği var. Objektife bakmakta ve bir kâğıda yumurta doldurmaktadır. Arka plânda rafalarda şişeler var. Profilden görünen bir diğer çirak elma vermektedir.

Bu seriden sonra "Karıştırma" malzemesi olarak kullandığımız çalışma pozisyonundaki 16 resim de yukarıdakilere benzer sityasyon'ları ihtiva ediyor.

Portreler:

Bu defa çalışma pozisyonundaki kimselerin portrelerini ayrıca çekmedik. Önce öğrenilen resimlerle, aynı kimselere ait olan fakat, bir dakika sonra da olsa, ayrıca çekilmiş olan resimler arasında, çekiliş tekniği, büyüklük ve ifade bakımından fark bulunabileceğini düşünerek portre olarak gösterdiğimiz resimleri bir evvelki çalışma pozisyonunun kopyalarından oyarak çıkarttık. Ve bunları gene kartpostal büyüklüğündeki beyaz kartonların ortasına yapıştırdık.

Böylece, portre olarak verdiğimiz resimlerde, boyun'dan itibaren kafa silüetiyle çıkarılmış bulunduğundan, sityation'u sifıra indirmiş bulunuyorduk.

Yalnız Sitüasyon : Gene A serisinden üçüncü grup malzeme olarak, bu defa çalışma pozisyonlarından birinci plândaki şahsın portresini bir daire haliade oyarak çıkardık. Bu dairenin çapı serideki resimlerde en büyük başın büyüklüğü kadardır. Bunu yapmakla da, tanınması beklenen çehreyi ortadan kaldırıp, sadece sitüasyon'u tesbit etmiş olduk.

B Serisindeki resimler :
Sitüasyon içindeki ler

Resim No. 1 : Vitrin önünde duran adam- Yüzü objektife dönük, vitrinin arkasında bulanık olarak beyaz iş gömleklili ikinci bir kimse var.

Resim No. 2 : Tavukçu-Tavuk kafeslerinin önünde. Yüzü objektife dönük. Kafeslerde tavuklar, uzak arka plânda da profilden ikinci bir kimse.

Resim No. 3 : Bürodaki adam-Oturmuş, yüzü objektife dönük, önünde yazı makinesi, arkasında büro levazımatı. Yanda, ayakta profilden ikinci bir kimse.

Resim No. 4 : Kitapçı-Dükkân önünde dergi satmakta. Vitrende çeşitli dergi ve kitaplar. Arka plânda enseden görünen bir baş.

Resim No. 5 : Berber-Üzerinde beyaz iş gömleği var. Saç kesmekte; yüzü objektife dönük. Arka plânda takvim, radyo v.s.

Resim No. 6 : Satıcı-Migros kamyonu önünde; bir müşteriye bir şey veriyor. Arka plânda arkası dönük bir satıcı.

Resim No. 7 : Büfeci-Meyve sıkmakla meşgul; yüzü objektife dönük. Arka plânda profilden yalnız başları görülen iki kişi. Duvarda dükkânın ismini taşıyan bir levha ve bunun aynadaki aksisi.

Resim Mo. 8 : Lavabo önündeki adam-Beyaz önlüklü; kollarında dirseklerine kadar siyah kolluk var. Yüzü objektife dönük. Arka plânda bir kaç takvim ve aynada ense-sinden görünen kendi başı.

Resim No. 9 : Çarşıdaki Adam-Yüzü objektife dönük, eli cebinde. Arkada dükkânların vitrinine asılmış fileler, oyuncaklar v.s. Ayrıca ilerde arkası dönük başörtülü iki kadın.

Resim No. 10 : İşportacı-Önünde işporta, objektife bakmakta. Yanında gene objektife bakan bir çocuk. Arkada binalar.

Bu seriden sonra da "karıştırma" malzemesi olarak kullanmak üzere hazırladığımız 15 resim de yukarıdakilere benzer sitüasyon'ları ihtiva ediyor.

Portreler: Aynen A serisinde olduğu gibi sitüasyon'dan ayrılarak beyaz kartonlara yapıştırıldı.

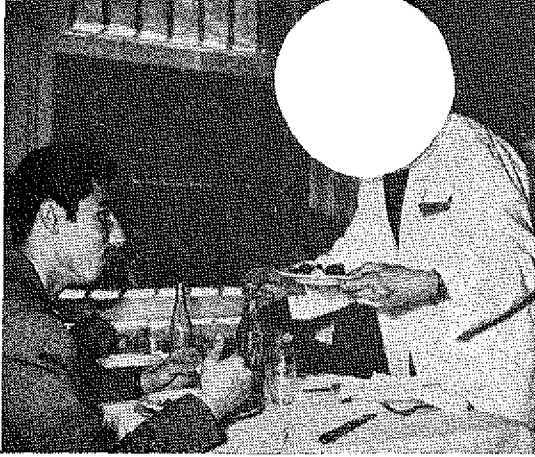
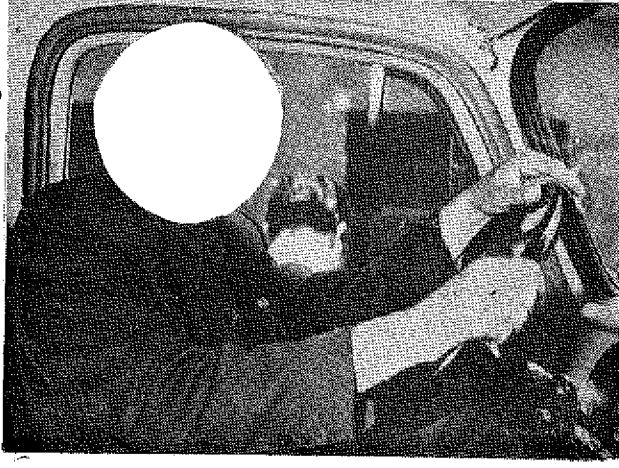
Yalnız Sitüasyon: Keza A serisinde yaptığımız şekilde hazırlandı.

Değişik sitüasyon'daki resimler: Bu B serisinde ayrıca çalışma pozisyonundaki kimselerin resimlerini başka sitüasyon içinde tesbit edip, yeni bir malzeme elde ettik. Şöyle ki; birinci pozisyonda Vitrin Önünde Duran Adam, ikincide Leblebici; Tavukçu, ikincide bir başka dükkân önünde; Bürodaki, ikincide caddede; Kitapçı, değişik bir kıyafetle bir kamyonun önünde; Berber; ikincide Manav; Satıcı, günlük kıyafetle sokakta; Büfeci, bir evin önünde; Lavabo önündeki Adam, günlük kıyafetle bir tramvay ve bir otomobilin önünde; Çarşıdaki Adam, başka kıyafetle başka bir dükkânın önünde; İşportacı ise değişik kıyafetle başka bir dükkân önünde muz satan bir kimse olarak görünmekteydiler.

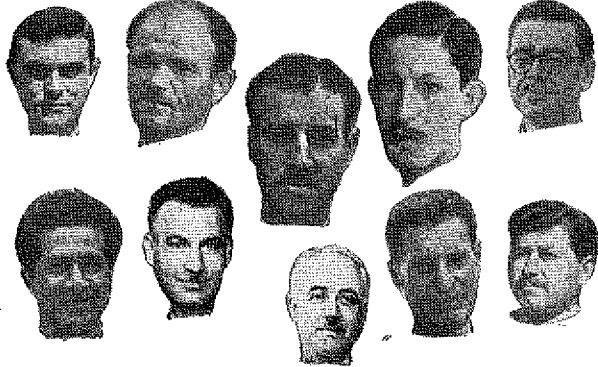
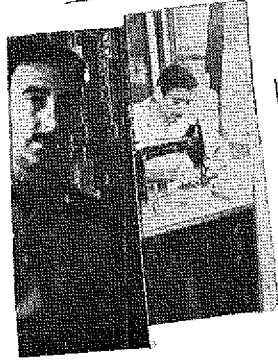
Şartlar :

Tecrübelerin hepsi, öğleden sonra, denek ve tecrübeciden başka kimsenin bulunmadığı psikoloji laboratuvarı olarak kullanılan odada yapıldı. Resimlerin üzerinde gösterildiği masa, denegın soluna gelen pencerenin önünde bulunuyor, ecrübeci denegın sağında, masanın di-

ÇEHRELERİ TANIMA VE HATIRLAMA

SABRİ ÖZBAYDAR

Tecrübe Malzemesi'nden örnekler

ğer kenarında oturuyor, ayrıca odayı 100 vatlık bir lâmba aydınlatıyordu. Resimler masaya dayalı, tahtadan küçük bir levha üzerinde gösterildi.

Tecrübelerin yapılış tekniği:

Her denek iki seri malzemeyle tecrübeye tâbi tutuldu. Tecrübe Situation'dan portreye ve portreden situation istikametine doğru iki seri malzemeyle yapılıncaya verilmiş sırası bakımından 4 tarz ortaya çıkıyordu:

1 - A	serisinden	"Çalışma"	resimleriyle	başlamak,
2 - B	"	"	"	"
3 - A	"	"Portre"	"	"
4 - B	"	"	"	"

Tecrübeyi -veriliş sırasının sonuçları etkilememesi için- 40 deneye 4 ayrı düzen içinde tatbik ettik. Yâni, her birine 10 denek düşmek üzere verilmiş sırası şöyle guruplandı:

A serisi	Çalışma önce	B serisi	Çalışma önce
B "	Portre sonra	A "	Portre sonra

A serisi	Portre önce	B serisi	Portre önce
B "	Çalışma sonra	A "	Çalışma sonra

Ayrıca deneklerin aynı resmi ilkönce veya sonra görmesi gibi, diziliş sıralarından ötürü resimlere bir şans vermemek için, her deneye resimler ayrı bir sırayla başlatılarak gösterildi. Böylece her resim muntazam bir devirle aynı sayıda olmak üzere, başta, sonda ve diğer sıralarda yer aldı.

Bunlardan başka deneklere her iki serinin sonunda 3 sual soruldu. Gelen bir denek bir seriyi (A serisini) önce çalışma pozisyonunda teker teker gördü. Her resim için exposition müddeti 10 saniye, iki resim arasındaki zaman fasılası 5 saniye idi. Exposition bittikten sonra, 3 dakikalık bir fasılayı müteakib aynı resimleri, karıştırılan başka çalışma pozisyonlarından -teker teker gösterilerek- ayırması istendi.

Daha sonra, tekrar 3 dakikalık bir fasılayla, aynı kimselerin portreleri 15 yabancı portre ile karıştırılarak teker teker görüp görmedikleri, gördülerse nerede olduğu soruldu.

Gene 3 dakikalık bir fasıladan sonra, bu defa çalışma pozisyonunda öğrendikleri kimselerin portreleri (10 portre) yabancı 5 portreyle beraber gelişigüzel masanın üzerine dizildi. Ve üzerinden bir daire ha-

linde portreleri oyulmuş olan, yalnız situation'u gösteren resimlerin her biri gösterilerek "burada hangisi vardı?" suali soruldu. Buraya kadar bütün hatalar tesbit edildi. Bunu müteakip denekten şu kısa soru listesini cevaplandırması istendi:

"1- Gördüğünüz resimler arasında hatırlanması en kolay olanlar hangileriydi?"

"2- Bunları hatırlamak neden daha kolaydı?"

"3- Diğerlerini hatırlamak neden daha güçtü?"

5 dakikalık bir fasıladan sonra da ikinci seriye (B serisine) başlandı. Bu defa önce portreler yukardaki tarzda gösterildi. Sonra yabancı 15 portreyle karıştırılıp gene yukardaki gibi teker teker görüp görmediği soruldu. 3 dakikalık fasıladan sonra bu portreleri çalışma halinde gösteren 10 resim, gene çalışma halindeki 15 yabancı resimle karıştırılarak görüp görmedikleri soruldu. Hatalar ve bunu takiben de yukarıdaki soru listesine yeniden verilen cevaplar kaydedildi.

İkinci denekte, B serisinden ve Portre olarak başlamak, ikinci merhalede A serisi çalışma olarak; bunu takip edene önce A portre B çalışma, daha sonrakine de B çalışma A portre olarak tecrübeler devam edildi.

Bütün denekler ve resimler böyle bir sıraya dizildiler. Aradaki fasılları deneklerle, alâka sahalarna göre, kısa konuşmalarla doldurduk.

Ayrıca B serisini çalışma pozisyonundaki resimlerle görenlere (20 kişi) somadan aynı kimselerin değişik situation'larda çekilmiş resimleri gösterilerek, tanıyıp tanımadıkları, tanıdımlarsa evvelce nerede gördükleri soruldu.

Talimat;

"Şimdi sizinle basit bir tecrübe yapacağız. Bunun zekâ ile veya diğer bir kabiliyetle hiç bir ilgisi yoktur. Sadece bazı resimler göstereceğim; bunlara bütün dikkatinizle bakın, sonra sual sorabilirim!"

c- İlâve Tecrübeler

Hazırlık ve esas tecrübelerden ayrı olarak iki ayrı seri tecrübe daha yaptık. Bunlardan birincisinde denekler İstanbul Üniversitesi Psikiyatri Kliniğinde tedavi görmekte olan hastalar arasından alınmıştı. Dördü kadın, dördü erkek olmak üzere 8 şizofren ile yaptığımız bu tecrübelerde denekler teste karşı ilgi göstermemişler bir kaç dakika içinde sıkılıp resimleri takib etmekten vazgeçerek ihtarımıza rağmen etraftaki diğer eşyaya göz gezdirmeye başlamışlardır. Sekiz denekten

ancak bir tanesi testi sonuna kadar takib etmiştir. Ancak bu hastanın nörotik veya şizoid guruptan hangisine ithal edileceğine henüz karar verilmemiş bulunuyordu.

Yaptığımız ikinci seri ilâve tecrübe de bütün diğer tecrübeler bittikten sonra, testin talimatını değiştirmenin sonuca tesir edip etmediğini araştırmak içindi. Burada da 10 denek kullanılmıştır.

SONUÇLAR

40 denekle yaptığımız tecrübelerin istatistik sonuçlarını 26 tablo, histogram ve grafikte toplamış bulunuyoruz. Elde edilen bu sonuçlar da şu noktalarda özetlenebilir:

1- "Portreden Portreye" olan tecrübelerde (yâni, önce portre olarak gösterilen resimlerin sonra yabancı portrelere karıştırılarak gösterilmesi tertibinde olan tecrübelerde) A malzemesinin kullanıldığı seride 20 denek ancak 3 hata yapmıştır. Her biri 10 resim gördüğünden hata yüzü 1,5 tur. B malzemesinin kullanıldığı seride diğer 20 denek 6 hata yapmıştır. Hata yüzdesi 3 tür. 40 denek için umumî olarak yüzde 2,26 tir. Yâni, portre olarak görülen resimlerin tekrar portre olarak tanınması % 100 e çok yakındır.

(Öceden görülmediği halde deneklerin gördüklerini zannettikleri resimlere ilâve hatalara- ayrıca temas edeceğiz.)

2- "Portreden çalışma'ya" sırasını takibeden tecrübelerde (yâni önce portre olarak öğrenilen resimlerin sonra bir çalışma situation'unda gösterilmesinde) hatalar bir önceki tecrübeye kıyasla birdenbire yükselmekte, yâni, tanıma güçleşmektedir.

A malzemesinin kullanıldığı seride 20 denek 21 hata yapmıştır, (%10). B malzemesinin kullanıldığı seride diğer 20 denek 46 hata yapmıştır, (% 23). 40 denek için umumî olarak hata yüzde 16,5 tur.

Tereddütlü davranışlar da ilk defa bu seri tecrübelerde ortaya çıkıyor

3- "Çalışma'dan çalışmaya" sırasını takibeden tecrübelerde (yani, bir çalışma situation'unu gösteren resmin, sonradan, benzer tipte yabancı resimlerle karıştırılarak gösterilmesinde) tanıma tam oluyor, 10 ar resim gösterilen 40 denekten ancak 1 tanesi 1 hata yapıyor.

4- "Çalışma'dan portreye" olan tecrübelerde (yâni, bir çalışma situation'unda öğrenilen resmi sonradan yalnız portre olarak -yabancı portreler arasında- göstermek suretiyle tertiplenen tecrübelerde) hata sayısı yeniden birdenbire yükselmekte hatırlama güçleşmektedir.

Ayrıca "tanıma" ile "hatırlama" tefriki bu seri tecrübelerde kendini göstermektedir. 40 denekten 32 si 1 ilâ 7 resmi kesin olarak gör-

düklerini söyledikleri halde (tanıdıkları halde) nerede gördüklerini yahut ne iş yaptıklarını söyleyememişlerdir, (hatırlayamamışlardır).

A malzemesiyle yapılan tecrübelerde 20 denek 104 hata yapmıştır; bunun 44 ü sadece "tanımada" kalma; 69 u hiç "hatırlayamama"dır. Hata yüzdesi 52 -veya hatırlama, % 48- dir.

B malzemesiyle ise 94 hata yapılmıştır ki bunun da 49 u sadece tanıma, 45 i de hiç hatırlayamamadır. Hata yüzdesi 47 -veya hatırlama % 53- tür.

Her iki malzemeyle yapılanların toplamı olarak da 40 denek için hata yüzdesi 49.5 -veya hatırlama % 50,5 - tur.

5- "Çalışma'dan yalnız situation'a" sırasını takibeden tecrübelerde (yâni, bir çalışma situation'unu gösteren resmi, sonradan içindeki portre çıkarılmış olarak vermek suretiyle düzenlenen tecrübelerde) bir evvelki seriye kıyasla hata azalmakta, ayrıca tereddütlü davranışlar hemen hemen tamamen kaybolup sifıra yaklaşmaktadır. Yâni, gösterilen resimlerin denekler tarafından ya kesin olarak hatırlanması veya hatırlanmaması, "sadece tanıma" hududunda kalınması hali bu seri tecrübelerin hususiyetini teşkil etmektedir.

A malzemesi kullanıldığı zaman 20 denek 57 hata yapmıştır; bunun 55 i hiç hatırlayamama, 2'si sadece tanımada kalma'dır. Hata % 28,5 tur.

B malzemesi ile de hemen hemen aynı sonuç elde edilmiştir: 20 denek 56 hata yapmıştır ki bunun da 55'i hiç hatırlayamama, 1'i sadece tanımada kalmadır. Hata % 28 dir.

Her iki malzemeyle 40 denek için hata % 28.2 dir.

"Çalışma'dan portreye" istikametindeki tecrübelerle karşılaştırdığımız zaman, bu tecrübelerde % 21 daha az hata yapıldığı yani hatırlamanın daha kolay olduğu görülüyor.¹

6- "Değişik situation"larla yapılan tecrübelerde (Yâni, deneğin, bir çalışma situation'unu gösteren resim içinde öğrendiği çehreyi, değişik bir çalışma situation'u içinde karşısına çıkarmak suretiyle yapılan tecrübelerde) bundan önce yapılan bütün tecrübelerden daha fazla hata

¹ Aneak, burada şu noktayı nazarı itibara almak icab ediyor: tecrübe tekniğindeki zaruret yüzünden çalışma'dan portreye giden tecrübelerde denek kendisine sorulmak üzere gösterilen resmi (çehreyi) idrak etmekte, o resmin içinde bulunduğu situation'un ise sadece imajına sahip bulunmaktadır. Halbuki yalnız situation gösterilip çehreyi hatırlaması istendiği zaman, hem situation'u hem de -diğer portreler arasında da olsa- çehreyi idrak etmektedir. Böylece denek için belki de, iki idraki birleştirmek, bir idrakle bir imajı birleştirmekten daha kolay olmakta bu sebeple hatırlamada çok daha az güçlük çekmektedir.

yapılmış, "tanıma" da ve bilhassa "hatırlama" da güçlük çekildiği görülmüştür.

Teknik sebeplerle sadece B malzemesi kullanılarak yapılan bu tecrübelerde 20 denek 118 hata yapmıştır. Bunun 80 i hiç hatırlıyamama, 38 i sadece tanımada kalmadır. Hata yüzdesi 59 -veya hatırlama % 41-dir.

Muhtelif seri tecrübelerdeki hata ortalaması :

Dört seri tecrübede, deneklerin yaptıkları hata miktarını ve bu miktarın denek sayısına bölünmesinden çıkan hata ortalamasını 3 grafikte gösterdik :

7- Bunlardan birinde sadece tam hataları (yâni, hiç tanımama ve hatırlamamayı) ele aldık.

Tecrübe serilerine göre, hata ortalaması azdan çoğa doğru şöyle sıralanıyor :

a- "Portre'den çalışma'ya" istikametinde hata ortalaması	1.6
b- "Çalışma'dan portreye" " " "	2.6
c- "Çalışma'dan yalnız situation'a" " " "	2.7
d- "Çalışma'dan, başka bir situation'a" " " "	4.

Hatırlama'da situation'dan uzaklaştıkça hata artmaktadır.

8- Sadece tanımak fakat hatırlamamak suretiyle yapılan hataları gösteren grafikte bu sıralama şöyledir :

a- "Portre'den çalışma'ya" istikametinde hata ortalaması	0,075
b- "Çalışma'dan yalnız situation'a" " " "	0,075
c- "Çalışma'dan başka bir situation'a" " " "	1.9
d- "Çalışma'dan portreye" " " "	2.32

"Tanıma" da situation'un menfi tesiri, hatırlama" ya olan tesirinden daha azdır.

9- Her iki çeşit hatayı birleştirerek (yâni, tam tanıma ve hatırlamayı ölçü olarak aldığımız zaman) elde ettiğimiz grafikde ise hata ortalamaları şöyledir :

a- "Portre'den çalışma'ya" istikametinde hata ortalaması	1.67
b- "Çalışma'dan yalnız situation'a" " " "	2.82
c- "Çalışma'dan portreye" " " "	4.95
d- "Çalışma'dan başka bir situation'a" " " "	5.9

Böylece; situation'nun değişmesinin, hatırlamayı, situation'un ortadan kalkmasından daha fazla güçleştirdiği görülüyor, (Grafik 1).

Hataların resimlerdeki dağılımı :

10- Hataların resimlere göre dağılımında fazla bir istikrar görülmemektedir. Mevcut istikrar ancak A serisindeki 3 numara ile B serisindeki 8 ve 9 numaralarda zorluk; ve gene B serisindeki 2 numaralı resimde kolaylık olarak kendini göstermektedir.

Tanıma ve hatırlamadaki kolaylık veya güçlük, doğrudan doğruya çehreden veya doğrudan doğruya situation'dan gelmemektedir.

11- Tanıma ve hatırlamada izafi kolaylığı başka bir yönden de kontrol ettik. Resimlerin deneye verilmiş sırasının bir tesiri olup olmadığını anlamak için gösterilen 10 resimden, ilk beş'in mi yoksa son beş'in mi daha kolay hatırlandığını araştırdık. Elde ettiğimiz sonuçta seri içinde ilk beş'i daha iyi hatırlayanların sayısı, son beş'i daha iyi hatırlayanlar kadardır. Deneklerin bir kısmı da gerek ilk, gerek son beşte aynı miktar hata yapmışlardır.

Ancak, tecrübeyi fazla merak edip ehemmiyet veren, hattâ denek olup olmamakta tereddüt geçiren 4 kişi ilk gördükleri resmi çok iyi hatırladıklarını söylemişlerdir.¹

12- Tanıma ve hatırlamada seri içinde özel bir sıra veya silsile (sequence) görülmemiştir.

13- Deneklerin cinsiyetlerine göre yaptığımız bir ayırmada iki cinsten hangisinin daha az hata yaptığını tesbit ettik.

"Portreden çalışma'ya" ve "çalışma'dan portreye" olan tecrübe serilerinde çok küçük bir farkla kadınlar daha az hata yapmış; buna mukabil "çalışma'dan yalnız situation'a" ve "çalışma'dan başka bir situation'a" istikametindeki tecrübelerde erkekler daha az hata yapmışlar, yani daha iyi tanımış ve hatırlamışlardır.

Burada şu noktaya da işaret etmek yerinde olur ki, 40 denekten 20 si kadın 20 si erkek olmakla beraber, malzeme olarak kullandığımız resimlerin hepsi erkek şahısları ihtiva ediyordu. İki ayrı cinsin, tek cinse ait resimler karşısındaki attitude'ü, az da olsa, farklı olmuştur.²

İlâve hatalar :

14- Resimler arasında önceden görülmediği halde görüldüğü zannedilenleri ilâve hata olarak tesbit etmiş bulunuyoruz. A ve B serilerinde karıştırma malzemesi olarak, 15'er portre 15'er de çalışma situation'u gösteren 60 resim kullanılmıştı. Bu 60 resim üzerinde 36 sı portrelerde 24 ü de çalışma resimlerinde olmak üzere 60 hata yapılmıştır.

¹ Bartlett (1932), tecrübelerinde kullandığı resimlerde baş ve sondakilerin daha sarıh hatırlandığını zikrediyor ve bunun sebebini ilk kartların yeniliği ile sondakilerin tecrübenin bitişini müjdelemesi bakımından deneye bir huzur verişinde buluyor.

Tecrübelerimizin Bartlett'i teyit etmeyen bu noktasında, biz sebebi, bazı deneklerin tecrübenin başında daha dikkatli davranmış olmalarına atfedebiliriz.

² Bu sonuç, yapılan başka bir araştırmanın sonuçlarına da uygun düşüyor. Tanımayı ölçmek için kelime, fotoğraf, sayı ve geometrik şekiller kullanılarak 100 kişi üzerinde yapılan tecrübelerde, cinsiyete göre yapılan ayırmada kadınların kadın fotoğraflarını, erkeklerin de erkek fotoğraflarını daha iyi tanıdıkları görülüyor. (M, Jampolaky, 1950).

Bu 60 hata ise 60 resimde, üzerinde 1 den fazla hata yapılan resimler nazarı itibara alınır 12 resimde, 2 den fazla yapılanlar alınır 5 resimde toplanmaktadır.

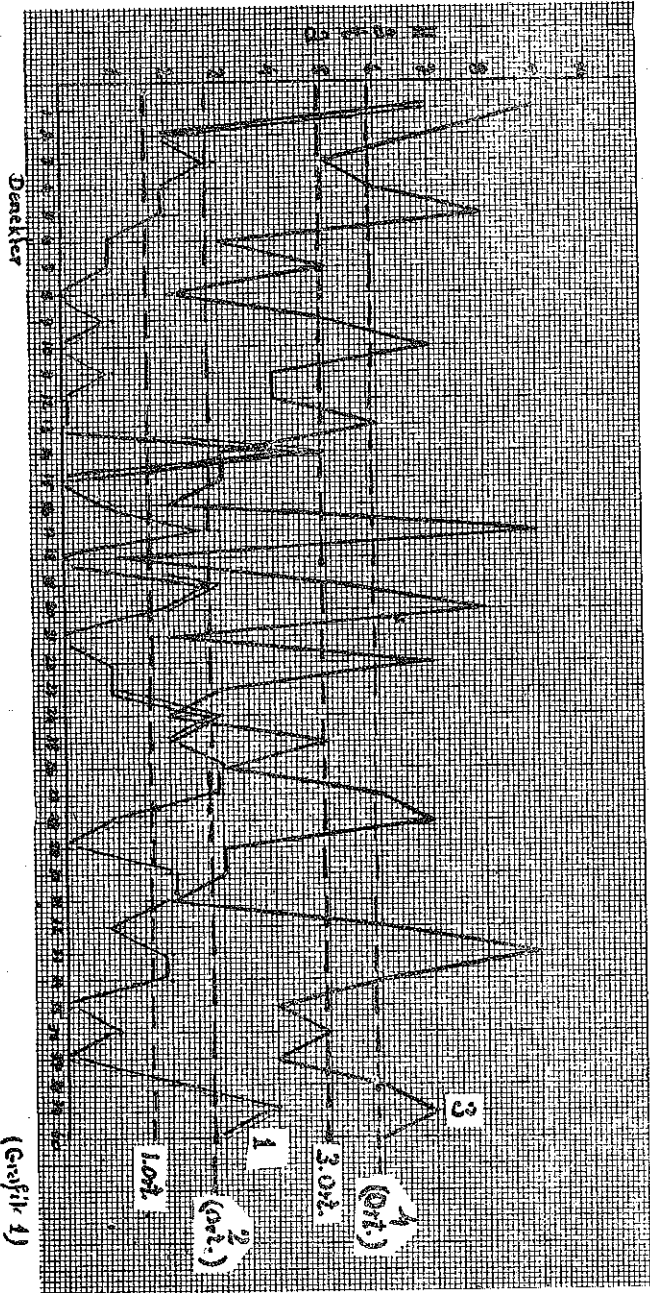
Yapılan hataların % 36 sı, A serisinde 15 numaralı karıştırma portresi üzerinde toplanmaktadır. Hazırlık tecrübelerinde de daha geniş bir denek grubu aynı resim üzerinde daha fazla yanılmışlar ve bu portre hataların % 44 ünü kendi üzerinde toplamıştı.

Gerçi bu resim, tecrübe serisinde gösterilen esas resimlerden birine benzemektedir, fakat karıştırma esnasında her zaman bu esastan evvel gelmediğine göre, bu yanılmayı mutlaka "benzeyişe," e bağbyamayız. Kaldı ki, esas resimlerden diğerlerine de çok benzeyenler gene karıştırma resimleri içinde mevcuttur. Böyle olduğu halde bu benzeyenler arasında yanılma bazılarında hiç olmamış bazılarında da çok az olmuştur.

Burada bize şu nokta dikkate değer görünüyor: üzerlerinde hata yapılan, görüldüğü zannedilen diğer resimler de bu 15 numaralı resme, dolayısıyla birbirlerine "tip" olarak benzemektedirler. Hepsisi yaş bakımından birbirine yakın görünmektedir (ota yaş) hepsi esmerdir; hepsinin bıyığı vardır ve bıyıklar da aynı şekildedir (daha ziyade burnun altına toplanmış ve yanlara doğru tedricen incelen); saçlar -biraz dökülmüş olanlar da dahil- hepsinde düz olarak arkaya taranmıştır.

Tecrübelerde görülmediği halde sık sık görüldüğü zannedilen bu tipe Türk halk tipi dememiz mümkündür. (Deneklerden 2 si, giyiniş veya tuvaletinde göze çarpar hiç bir fark olmadığı halde A serisindeki 6 numaralı boyacının hristiyan olduğunu kendiliklerinden -ve tahkik ettik, doğru olarak- söylemişlerdir).

Önceden gördüklerini zannederek hatâ yaptıkları bu resimlerde denekler, bazı noktaları idrak etmişlerdir fakat idrâklerinden fazlasını söylemektedirler. Aradaki boşlukları farkına varmadan bir nevi hazır malzemeyle doldurmaktadırlar. Denekte mevcut bir "tip" soyutlaması, hatırlamayı idare eder görünmekte ve yanılmaya sebep olmaktadır. Bu durum, Bartlett'in basit şekillerle yaptığı tecrübelerde görülen, idrak materyalinde dominant hususiyetler bulunması haline benzemektedir. Burada gündelik gözlemler tecrübe situation'una taşınmıştır.

Tecrübe sırası :

- 1 - Portre'den Çalışma sırasıyla
- 2 - Çalışma sırasıyla, portresiz çalışmaya
- 3 - Çalışma sırasıyla, Portre'ye
- 4 - Bir çalışmadan başka çalışmaya

Alta sayıları ve ortalamaları

(Grafik 4)

Affektif tavırların tesiri:

15- Denekler tanıdıkları ve tanıyamadıkları resimler için verdikleri cevaplarda affektif tavırlarına da dayanmışlardır: "çok masûm yüz-lüydü", "acınacak bir hali vardı", "hatırlıyamadım, çünkü ne sempati uyandırdı ne de nefret!", "piposu pek şirindi", "çok faal bir kimseye benziyor, dinamik adamları severim", "şişmanları hiç sevmem", ve (bilhassa grup içinde yaşları nisbeten küçük olan genç kızların cevaplarında) umumiyetle sempatiye dayanan tavırlar hatırlamada, antipatiye dayananlar da tanımada bahis konusu oluyor. Tanınmayan resimler için en çok verilen cevap "tipik değildi", "hiç bir hususiyeti yok", "göze batan tarafı yok" şeklinde olmuştur.

Deneklerden biri şöyle açıklıyor: "Otomobil, yemek, kahve en çok sevdiğim şeyler, bu sebeple bunları çabuk hatırladım. Boyacıya hiç gitmem, kendim boyarım ayakkabılarımı, bu da onun için dikka-timi çekti. Kendileriyle alâkam az olan şeyleri hatırlamam güç". Yakın mazinin tesiri de sık sık görülüyor: bir gün evvel gidilen sinemadaki filmin bazı kahramanlarına veya gazetede çıkan suçlu resimlerine ben-zetmeler, bir tanıdığa benzetmeden daha sık vuku buluyor: "Romancı Steinbeck'e benziyor", "Steinbeck'in falanca kahramanına benziyor, itimat edilmez, öldürücü bir adam hali var, ondan kolay hatırladım" (deneğin bir gün evvel gördüğü film, ismi geçen romancının bir eserinden alınmıştır). Bu arada komik unsur da tanıma ve hatırlamada müs-bet rol oynuyor.

Bunlardan başka deneklerin hususî hayatlarında amatör olarak meşgul oldukları şeyler de hatırlamalarına tesir ediyor. Tiyatroya me-raklı denekler resimlerde bilhassa yüz ifadelerine ve pozlara dikkat etmişlerdir. Fotoğrafla ilgisi olan denekler de aynı dikkati, resimlerin çekiliş tekniğine ve gölge-ışık durumlarına çevirmişler, fotoğraf ola-rak beğendiklerini daha çabuk ve net hatırlamışlardır.

16- Hatırlamada kullandıkları metod bakımından denekler -aynen Bartlett'in tecrübelerinde olduğu gibi- iki tip göstermişlerdir: Birincisi, kendilerinden daha emin fakat daha çok hata yapan, görme imajına dayanan teccessüm ettirici (visualiser) tipler; ikincisi, kendinden daha az emin ve daha az hata yapan, hatırlama esnasında kelimeler-den istifade eden, gördüğü yüzlere birer isim takan ("dazlak olan arzu-halcidir!", "bıyıklarına meraklı!", "aktörvarî duran!", "ipini satmış", "fil kılıklı" gibi) seslendiren (vocaliser) tipler.

Bartlett, "bu tavrın mı hatırlama metodunu, yoksa hatırlama me-todunun mu bu tavrı tayin ettiğini" kestirmenin çok güç ve sistematik bir mesele olduğunu söylemektedir. Biz burada küçük bir noktaya

temas etmek istiyoruz. Deneklerimiz arasındaki seslendirici tiplerin çoğu, şiir, hikâye ve romanla meşgul olan ve yazan kimselerdi.

17- Müşahede ettiğimiz bir başka husus da, bazı hallerde deneklerin "identification" yaptıkları, bunun neticesinde de bazı çehreleri daha kolay hatırladıklarıdır. Bu identification, sosyal olan estetik endişelere ve dolayısıyla affektif hayata dayanmaktadır.

İstemediği halde şişmanlamakta olan denekler şişman kimseleri; saçları dökülmekte olanlar, saçları az veya çok dökülmüş olanları; gözlerinde bozukluk olduğu halde hoşlanmadıkları için gözlük takmayanlar, gözlüklü kimseleri çok daha kolay hatırlamaktadırlar.

18- Resimlerde ikinci plânda olan, figüran durumunda bulunan şahısların tanıma ve hatırlamaya hiç bir tesiri olmamıştır. Öyle ki, değişik situation'a ait resimlerden birinde, ikinci plândaki iki kişiden biri -profilinden görünmek üzere- tecrübecinin kendisi olduğu halde, bunu 40 denekten ancak 2 si farkedebilmiştir.

19- Situation'lar içinde hatırlanmasında en fazla güçlük çekilenler zor isimlendirilen situation'lardır. Belirli bir yer, bir dükkân veya bir faaliyet ismi verilemeyen, bir duvar, bir vitrin gibi gelişigüzel bir çevrenin hâkim olduğu situation'lar hatırlamayı en fazla güçleştirme sebeplerden biridir.

20- Deneklere verdiğimiz talimatı değiştirence, hatırlamada da bir artma görülmüştür. Esas tecrübelerden sonra ayrıca 10 denekle yaptığımız ilâve tecrübelerde "çehrelere ve yaptıkları işin ne olduğuna" dikkat etmelerini söylemek suretiyle değiştirdiğimiz talimat, sonuçlara tesir etmiştir¹.

21- Son olarak çalışmamızın güvenilirlik nisbetini araştırdık; portreden situation'a ve situation'dan portreye istikametinde yapılan tecrübeden elde edilen sonuçların kritik nisbeti (critical ratio) 8 dir. Probabilitesi ise <.001 dir.

Tatbikatta :

22- Portre olarak öğrenilen bir çehre, bir çevre situation'u içinde öğrenilenden daha iyi hatırlandığı cihetle tatbikatta bu husustan faydalanmak mümkündür. Meselâ poliste tanınmak istenen; reklâm sahasında da tanıtılmak istenen çehreler için bu yolun tercih edilmesi da da isabetli olabilir.

¹ Yapılan başka bir araştırmada, iki dakika oturulan bir bekleme odasında sathî olarak müşahede edilen bir resmi 16 denekten 4 ü tanıyabiliyor. Talimat değiştirilerek yapılan aynı tecrübeye ise Kontrol grubundaki 16 denekten 14 ü tanıyor. (E. Belbin, 1950).

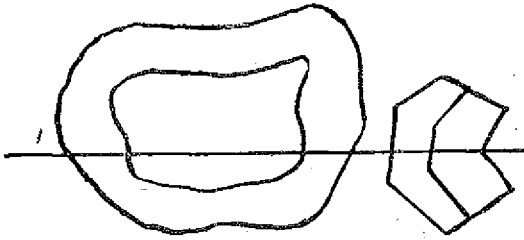
GENEL SONUÇ

Çehrelerin ilk idrak edildikleri situation'un dışında veya yeni bir situation içinde tanıma ve hatırlamasında muhtelif güçlük dereceleri görülüyor. Güçlük derecesi, situation'un benzerliği, kolay isimlendirilebilme veya çok farklı olma gibi sebeplerle değişmekte ve böylece tanıma ve hatırlama nisbeti % 99,7 den % 41 e kadar düşmektedir. En düşük yüzde, çevre ile birlikte kıyafetin ve faaliyetin de değiştiği situation'larda görülüyor.

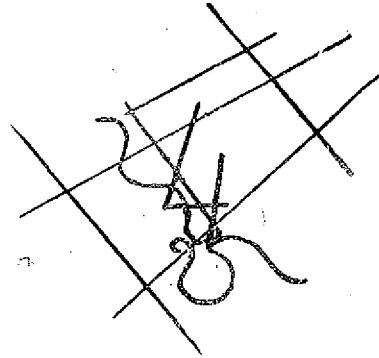
Tanıma ve hatırlama üzerine ileri sürülen görüş ve tesirleri birkaç grupta toplamak mümkündür, (Owen, 1915). En eski ve yaygın olan görüş, tanımayı "âşinalık duygusu"nun (feeling of familiarity) bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. Bu tip teorilerin hepsi tanıma'da esas unsur olarak, tek ve özel (unique) bir duygunun varlığı üzerinde durmaktadırlar. Bu duygu, daha önceki yaşantılardan arta kalan imaj unsurlarının "sindirilmesi"ne (assimilation) bağlanmaktadır. Bizim tecrübelerimizde deneklerden hiç biri, tanıma'da tek başına veya esas unsur olarak bu duyguya dayandığını ifade etmemiştir. Deneklerin kendiliklerinden kullandıkları hatırlama metodları ve affektif tavırlarının tesiri Bartlett'in (1932) tecrübelerindekine paralel olmuştur. Bartlett'e göre İdrak, Tanıma ve Hatırlama aynı seriye dahil psikolojik fonksiyonlar olduğundan ve hiçbir yüksek zihni proses tek başına anlaşılamiyacağından Hatırlamayı da İdrak ve Tanıma hâdiseleriyle kademelendirerek ele almalıdır. İdrak prosesinde birbirinden ayrı fakat alâkalı iki fonksiyon vardır: 1-Fizyolojik temel (duyum şeması -sensory pattern), 2-Bu duyum şemasını o ânın duyum karakterinden daha ileri ve derine götüren bir ikinci faktör, ki bu da idrakteki psikolojik fonksiyondur. İşte tanıma ve hatırlama, idrakteki bu ikinci psikolojik fonksiyona, bu fonksiyonun vaki olup olmamasına bağlıdır, Bartlett'in gözlemlerine göre, tecrübelerinde, idrak sahalarının muayyen bir kısmı idrakte hâkim vaziyette oluyordu ve bu umumî orientation'un daha muayyen bir "attitude" halinde toplanmasında da, a) ya tenbihin şiddeti, müddeti veya mekân içindeki yeri gibi objektif şartlar, b) ya tecrübenin talimatı, c) ya da ferdi alâkalar müessir oluyordu. Fakat bütün tecrübelerde tanımanın mümkün olabilmesi için, ilk takdimdeki orientation veya attitude'ün tekrar gösteriliş ânına nakli icabediordu. Bununla beraber, umumî orientation da, hususî attitude'lerde zamanla değişmeğe tâbi olabileceği için tanıma mutlak surette meydana gelmiyebiliyor. Ve umumiyetle duyum şeması ne kadar kompleks olursa, tanıma ihtimali de o kadar azalıyor, (s. 190, 193). Bartlett'e göre, hatırlama'da tanıma için gerekli şartlardan fazla olarak

psikolojik materyelin attitude ile beraber organize edilmesi ve çok daha şümüllü olarak kullanılması bahis konusudur. Yâni, hatırlanan malzeme başka malzeme ile münasebete getirilebilmeli, tarihlendirilip mekânda yerine konabilmelidir. Tanıma'da "şema" veya plân yeni bir reaksiyon meydana getirmek üzere âdeta organizmayı kullanır; Hatırlamada ise organizma kendisi, mevcut şema veya dekoru, onların teferruatını kendine yeni vaziyet için lâzım olduğu şekilde kullanır. Yâni, birincide organize psikolojik materyel vasıtasıyla reaksiyon, ikincide organize psikolojik materyel'e reaksiyon, bahis konusudur. (s. 195, 196). Ancak, Bartlett'in son gelen intibaları şuura yükseltmeden önce kendinden evvelkilerle münasebete soktuğunu söylediği "şema" veya "organize modeller" (Organised setting) müşahede ve tecrübe dışında kalmaktadırlar.

Gestalt'ci görüşe göre, çok iyi bildiğimiz objeler için aşinalık duygusu yoktur; bunları yeni bir muhitte görünce bu duygu ortaya çıkar, (Koffka, 1935, s. 591). kalemimizi on tane başka kalem içinde görünce veya bir öğrencimize başka bir şehirde rastlayınca tanırız. Aynı öğrenciyi sınıfta gördükçe tanıma bahis konusu değildir. Köhler'e (1930) göre de önceden tek tek idrak edilmiş şekillerin sonradan başka bir organizasyon içinde tanınabilmesi bu organizasyonun "zor"luğuna, daha doğrusu istikrarına tâbidir. Organizasyonun istikrarlı olması, tamma'ya, önceki tecrübelerin tesirinden daha kuvvetli olarak, tesir ediyor. Aşağıda şekil 1 de, geometrik olarak mevcut olan "4" formunu yüzlerce kişi arasından ancak birkaç kişi görebilmektedir. Birinci şe-

Şekil 1

Şekil 2

kilden daha az "mutad dışı" olmyan şekil 2 de ise "4" hemen görülmektedir. Çünkü. "4"ün geometrik kısımlariyle ilâve edilen çizgiler arasındaki münasebet, başka bütünlere meydana getirmek üzere kaynaşmış halde değildir.

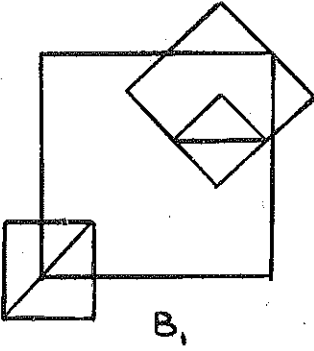
Bizim günlük hayattan aldığımız, portre ve sitüasyonlar kullanarak hazırladığımız tecrübelerde vardığımız sonuçlar, Gottschaldt (1926) m geometrik şekiller kullanarak yaptığı tecrübelerde gösterdiği gestalt bağlarına uygun düşmektedir. Gottschaldt'm tecrübelerinde deneğe önce bir A figürü gösteriliyor. Sonra bu A figürü, kendisini kuşatan ve ona bağlı bir parça olarak bulunduğu B figürü içinde takdim edilerek A'nın görülüp görülmediği inceleniyor [Kullanılan çeşitli figürlerden bir örnek aşağıda gösterilmiştir, şekil 3 ve 4'teki A ve B'ler]. İlk müstakil bir bütün olarak A'nın takdim sayısı değiştiriliyor. Sonra da A'nın B içindeki Gestalt bağlılığının kuvveti muayyen sınırlar içinde muhtelif tecrübeler için değiştiriliyor. İlk seride 92 tecrübeden sadece % 1,1 inde, B nin exposition'unda A kendiliğinden belli oluyor, görülüyor. İkinci seri tecrübede A figürünün gösterilme sayısı 250 ye çıkarılıyor; tanıma yüzdesi gene düşüktür: % 1,7. Tecrübeler 3 ve 4 üncü serilerde aktif olarak bulup çıkarmaya ait bilgi ile yapılmak suretiyle pozitif haller % 24'e yükselebiliyor. Topluca ele alındığında, Pozitif haller, gestalt bağının zorluğu nisbetinde muntazam bir şekilde azalmaktadır.

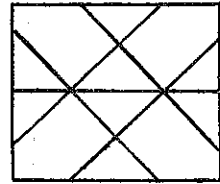
A

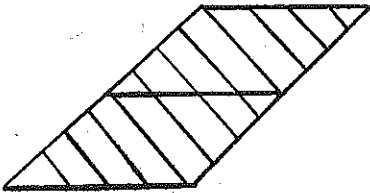
A

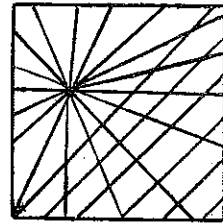
B₁

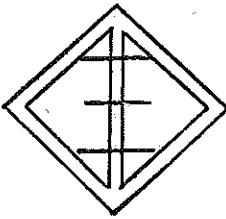
B¹

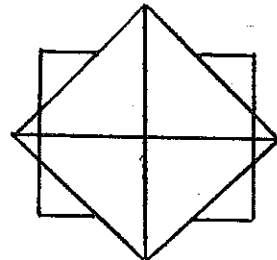
B₂

B²

B₃

B³

Şekil 3

Şekil 4

Bizim tecrübelerimizde de çehrelerin ilk idrak edildikleri sitüasyon'un dışında veya bu sitüasyondan müstakil olarak tanınmasında muhtelif güçlük dereceleri görülüyor. Bu güçlük, sitüasyonların benzerliği, kolay isimlendirilebilme veya çok farklı olma gibi sebeplerle değişiyor. Böylece tanıma ve hatırlama nisbeti, % 99,7 den % 41 e kadar düşmektedir. En düşük yüzde, çevre ile birlikte kıyafetin ve faaliyetin de değiştiği sitüasyon'larda görülüyor. Bu yüzden sitüasyon dışında sırf çehre görüldüğü zaman hatırlama 50,5; portresiz olarak yalnız sitüasyon görüldüğü zaman 71,8 e; ve önce sırf çehre görülüp de sonradan bu çehreye bir sitüasyonda rastlayınca 83,5 e yükselmektedir.

Gottschaldt, 1 saniye exposition ve 3 saniye fasıla vererek yaptığı tecrübelerde, A figürünü B figürü içinde tanımayı % 1,7 olarak bulmuştur. Biz de 1 saniye exposition ve 5 saniye fasıla vererek yaptığımız tecrübelerde bu nisbeti % 19 olarak bulduk. Aradaki nisbî fark esası değiştirmemekte ve fotoğraf olan bizim malzemelerimizin geometrik figürlere nazaran daha müşahhas olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca Gottschaldt'inkilerden fazla olarak biz tecrübelerimizi iki yönde yapmış bulunuyoruz. Yâni, Gottschaldt sadece önce gösterdiği parçayı, sonra bütün içinde aratmaktadır.

Bizim, tanıma yüzdelerinin azalmasına sebep olan sitüasyon'u değiştirerek yaptığımız tecrübeler de, Gottschaldt'ın çeşitli figürlerin gestalt bağını değiştirerek yaptığı tecrübelerine uygun düşmektedir: Gestalt bağının zorluğu nisbetinde tanıma, düzenli bir şekilde azalmaktadır.

THE EFFECT OF THE SITUATION
IN
THE MEMORY FOR HUMAN FACES

(Summary)

The main problem of this study is: The effect of the original environmental situation in the recognition and the remembering of human faces. For the experiments, first, we have prepared two series of material. For both series we took photographs of ten persons (Barber, grocer, driver, waiter etc..) while they were at work.

Then, we cut the faces of these people from the second copies of their photographs. And glued them on white cards of the same size. In the third copies of the photographs we drew a circle round the faces and cut out the circle, thus leaving only the situation on the card. Finally, we took photograph of the same people in different situation.

In addition to these series of material, we prepared 15 photographs for each group, of different people to be used together with the above photographs. At the end of the test we put a questionnaire of three questions.

We tested 190 subjects, 150 of which were tried in the preparatory experiment and the remaining 40 were tested in the essential test. All of the subjects were adults and had fairly good education.

We indicated the results in 26 tables, histogrammes and graphs. Some of the results are as follows:

- The recognition and the remembering when shown in the same situation % 99.7
- The recognition and the remembering of the Portrait when first seen without the situation % 83.5
- The recognition and the remembering of the Portrait when only the situation is seen % 71.8
- The recognition and the remembering of the Portrait when first seen in a situation % 50.5
- The recognition and the remembering of the Portrait when seen in a different situation % 41

The results we have obtained by using photographs as experimental material are quite similar to those obtained by Gottschaldt using geometric figures. It seems that, in order to be able to remember things or persons with whom we are not well acquainted in various situations, it is necessary to see them again in the position or situation in which we first perceived them.

REFERANS'LAR

- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering, A Study in Experimental and Social Psychology*. Cambridge University Press.
- Beibin, E. (1950). *Recogn.*, Quart. J. Exp. Psychol., vol. 2.
- Bergson, H. (1911). *Matière et Memoire*. Paris, F. Alcan.
- Ellis, W. (1938). *A Source Book of Gestalt Psychology*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner Co. Ltd.
- Gottschaldt (1926). *Über den Einfluss der Erfahrung auf die Wahrnehmung von Figuren*. Psych. Forsch. 8. (Ellis'den).
- Guillaume, F. (1947). *Manuel de Psychologie*. Paris, Presse Universitaire de France.
- Halbwachs, M. (1925). *Les cadres Sociaux de La Memoire*, Paris, F. Alcan.
- Jampolsky, M. (1950). *Etude de quelques épreuves du reconnaissance*. Année Psychol., 49.
- Koffka, K. (1935). *Principles of Gestalt Psychology*. New York, Harcourt Broce Co.
- Köhler, W. (1930). *Gestalt Psychology*. London, G. Bell and Sons Ltd.
- Owen, B. (1915). *Recognition: A Logical and Experimental Study*. Psychol. Monographs, vol. XX, no. 2. Psychological Review Co., Princeton and Lancaster.

Bu yazı 1957 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü'nde doktora tezi olarak kabul edilen araştırmadan kısaltılmıştır. Yazar, gösterdikleri ilgi ve yardımları için Prof. M. Turhan ve Prof. Walter R. Miles'a teşekkür eder.

Araştırmanın bütünü Ed. Fak. Psikoloji Enstitüsü kitaplığındadır.